

В этой статье описываются методологические аспекты развития цветоощущения детей младшего школьного возраста в процессе восприятия художественных произведений и репродукций.

Ключевые слова: методология, развитие цветоощущения, восприятие, ощущение, художественные произведения.

This article describes the methodological aspects of color sensation of school age pupils in the perception of artistic works and reproductions.

Keywords: the methodology, the development of colors' sensitivity, the perception, the sensation, the artistic works.

УДК 37.034: 373.3

І.В. Головська
м. Вінниця, Україна

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І СІМ'Ї

Зміна моральних пріоритетів і утвердження в сучасному українському суспільстві соціальних взаємин нового зразка, вибудованих на принципах гуманізму та демократії, зумовлює пошук нових підходів до організації виховного процесу. Одним із першочергових завдань національної системи освіти, закріплених у Державній національній програмі «Освіта. Україна ХХІ століття: стратегія й тактика» та Національній доктрині розвитку освіти України, є формування духовно багатой та гуманної особистості громадянина України. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває питання пошуку ефективного механізму здійснення процесу морального виховання підростаючого покоління, визначення педагогічних умов формування моральної вихованості особистості.

Вагомий внесок у дослідження проблем морального виховання особистості здійснили І. Бех, М. Боришевський, М. Болдирев, А. Кондратюк, С. Максименко, А. Шемшуріна та інші. Проблема визначення педагогічних умов формування складових моральної вихованості особистості знайшла своє відображення у наукових працях О. Богданової, О. Матвієнко, Л. Рувінського, О. Сідлецької, І. Харламова та інших. Педагогічні засади спільної роботи освітніх закладів із сім'єю розроблені І. Гребенніковим, О. Докукіною, Л. Затік, Т. Марковою, Л. Островською та іншими. Як бачимо, з боку дослідників, питання морального виховання підростаючого покоління отримали належну увагу. Водночас, аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема визначення педагогічних умов формування моральної вихованості молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї та з'ясування їхньої ефективності на сучасному етапі є недостатньо обґрунтованою.

З огляду на вищезазначене **метою** даної **статті** є аналіз ефективності впровадження педагогічних умов формування моральної вихованості молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї.

У широкому розумінні «умова» означає чинник, який забезпечує можливість досягнення поставленої мети. Ю. Соловйова під умовою розуміє «чинник, який визначає (умова необхідна) чи робить можливим (умова достатня) виникнення певного стану речей (випадки, явища, стосунки, характеристики тощо), а також чинник, який збільшує його ймовірність (умова сприяюча)» [8, с. 61-62]. На думку Д. Мацько, характерними ознаками педагогічної умови є 1) реалізація безпосередньо в навчально-виховному процесі; 2) вплив на організацію навчально-виховного процесу; 3) спрямованість на створення сприятливого підґрунтя для досягнення поставленої мети [4, с. 377].

Стосовно проблеми формування моральної вихованості молодших школярів нами було виділено такі педагогічні умови забезпечення ефективності процесу морального виховання: 1) *забезпечення узгодженості виховних впливів на дитину в триаді сім'я – школа – позашкільний*

Розділ 2 **Актуальні проблеми навчання, виховання та розвитку учнів загальноосвітньої школи I-III ступенів**

навчальний заклад; 2) використання комплексу методів, що забезпечать суб'єктну позицію молодшого школяра в моральному розвитку; 3) орієнтація батьків і педагогів на діалогічний стиль міжособистісної взаємодії з дітьми.

Теоретичною основою для визначення першої педагогічної умови слугувала для нас екологічна концепція розвитку особистості, розроблена американським психологом Урі Бронфенбреннером. Відповідно до неї розвиток людини є динамічним процесом, що відбувається у двох напрямках: підростаюча особистість як об'єкт постійно відчуває на собі вплив різних елементів навколишнього середовища, водночас як суб'єкт самостійно впливає на побудову свого власного багаторівневого життєвого середовища. Його концепція передбачає аналіз співвідношення та взаємодії різних суспільних інститутів і засобів виховання в процесі становлення людини, а також вивчення змін, що відбуваються у процесі розвитку та дорослішання індивіда, і того, як це впливає на його поведінку та сприйнятливність до тих чи інших педагогічних впливів. Дослідник вважає, що екологічне середовище розвитку дитини складається із чотирьох рівнів: мікросистеми, мезосистеми, екзосистеми та макросистеми. Мікросистему утворюють люди та об'єкти, що безпосередньо оточують дитину в певний період її життя. Взаємодіючи, дві чи більше мікросистеми утворюють другий рівень – мезосистему. Рівень екзосистеми охоплює події, що відбуваються поза безпосереднім оточенням індивіда, однак здійснюють опосередкований вплив на нього, наприклад, особливості та умови праці батьків, покращення побутових умов тощо. Макросистема охоплює життєві цінності, закони, традиції тієї культури, у якій живе людина. Учений звертає увагу на те, що між усіма системами існують гнучкі прямі та зворотні зв'язки, через які й здійснюється їхня взаємодія [9].

При визначенні мікросистем, що здійснюють найістотніший вплив на формування моральної вихованості учнів початкових класів, ми керувалися даними психологічних досліджень, згідно з якими на цьому віковому етапі сім'я продовжує залишатися одним із основних факторів соціалізації дитини, проте коло спілкування дітей розширюється, посилюється роль школи та позашкільних навчальних закладів. Молодший шкільний вік – це період, коли дитина порівнює сімейні моральні цінності з цінностями інших людей. Окрім того, у віці 9-10 років відбувається активізація різноманітних здібностей дітей, вони прагнуть самореалізації, записуються в різноманітні секції та гуртки [3, с. 509-511; 7, с. 13].

Принципи розвитку особистості дитини найбільш ефективно реалізуються в співтворчості всіх суб'єктів: педагогів, батьків, самих дітей. У такому контексті сім'я по відношенню до освітніх закладів сприймається не як споживач і замовник результатів виховання, а як партнер. Освітні заклади, у свою чергу, також зацікавлені в плідній співпраці з сім'єю, як одностороннім, союзником і співучасником виховного процесу. Батьки та педагоги є вихователями одних і тих самих дітей. Їхня співпраця має ґрунтуватись на єдності поглядів щодо завдань та принципів організації виховного процесу, пошуку ефективних способів і форм взаємодії з дітьми. Спільна діяльність батьків і педагогічних працівників загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів може бути успішною за умови, що всі учасники позитивно налаштовані на взаємодію, усвідомлюють її суть і завдання, а також знаходять у ній особистісне значення. Важливим також є спільне планування, організація та підведення підсумків такої діяльності.

Аналіз наукових джерел переконує нас у тому, що для забезпечення ефективності виховного впливу на особистість молодшого школяра потрібно виховний процес базувати на особистісному підході, під яким у педагогіці розуміють послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [1, с. 243].

Варто зазначити, що можливість прийняти активну позицію у власному моральному розвитку передбачає сформованість у дитини певних психологічних ознак. Для молодшого шкільного віку характерною є поява таких особистісних новоутворень, як довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія. Інтелектуалізація життя дитини сприяє тому, що при оцінюванні тих чи інших життєвих явищ вона керується не тільки почуттями, а

й розумом. У цей період дитина прагне виявити себе, вичленивши своє «Я», протиставити себе іншим [2, с. 90-92]. Наявність усіх цих ознак дає їй змогу стати суб'єктом власного морального становлення. Відповідно до цього ми виділили другу педагогічну умову – *використання у виховній роботі методів, що забезпечать суб'єктну позицію молодшого школяра в моральному розвитку.*

Отже, ставлення до учня як до суб'єкта власного морального розвитку вимагає від батьків і педагогів ціннісного ставлення до особистості дитини, урахування її унікальності, розуміння того, що кожна дитина має власне «Я», свій неповторний внутрішній світ, що вона потребує визнання, підтримки й співчуття, що для неї є важливим визнання її права на власний моральний вибір і помилку. Організація виховного процесу відповідно до особистісного підходу вимагає від вихователів творчого пошуку таких форм взаємодії з дітьми, які б сприяли формуванню їхньої активної життєвої позиції, відповідали віковим особливостям і можливостям, сприяли розвитку кожної дитячої особистості. За таких умов увага педагогів повинна зосереджуватися на оволодінні учнями навичками самостійно здобувати, засвоювати та використовувати знання; на формуванні в них уміння планувати, контролювати, коректувати свою діяльність, уміти оцінювати її результати; на розвитку суб'єктних якостей особистості, таких як самостійність, внутрішня свобода, самодисципліна, самоконтроль, здатність до рефлексії, самовиховання тощо. Реалізація особистісно орієнтованого підходу передбачає також розробку такого змісту виховання, який включав би не тільки оволодіння молодшими школярами моральними знаннями, нормами та правилами, але й такими вміннями та навичками, що допоможуть їм усвідомити мотиви своєї поведінки та поведінки інших людей, оцінити моральні ситуації, спланувати свою діяльність відповідно до моральних цінностей.

Особистість, що зростає, щодня перебуває в активній взаємодії з навколишнім середовищем. Оскільки серед головних мікросистем, які здійснюють найбільш істотний вплив на моральний розвиток молодших школярів, ми виділили сім'ю, школу та позашкільні навчальні заклади, тому потрібно з'ясувати, яким чином доречно будувати стосунки у виховному просторі «молодший школяр – дорослі». Ставлення до дитини як до суб'єкта власного морального розвитку визначає мету особистісно орієнтованого виховання – забезпечення діалогічної взаємодії кожної особистості з навколишнім світом шляхом сприяння її розвитку, самореалізації, адаптації в суспільстві, саморегуляції, самовихованню. Ураховуючи принципи особистісно орієнтованого підходу у вихованні, а також вивчивши та проаналізувавши психолого-педагогічну літературу й педагогічну практику, ми визначили третю педагогічну умову забезпечення ефективності морального виховання дітей молодшого шкільного віку – *орієнтацію батьків і педагогів на діалогічний стиль міжособистісної взаємодії з дітьми.*

Трактуючи процес виховання як спілкування-діалог, Л. Петровська та А. Співаковська аналізують його характерні ознаки. Вони зазначають, що діалогічний стиль виховання передбачає формування й розвиток стосунків на основі духовної єдності, взаємної довіри, відвертості, доброзичливості. Також звертають увагу на те, що такі стосунки розвиваються в спільній діяльності, спільній спрямованості на розв'язання проблем. Обов'язковою умовою дієвості виховного діалогу, на думку науковців, є зосередженість дорослого на пізнанні внутрішнього світу дитини, її емоційного стану, душевних поривань. Учені звертають увагу на те, що таке пізнання допоможе вихователю виявити позитивні сторони особистості дитини, посилити їх, а не спрямовувати свої зусилля на фіксування недоліків. Отже, сприйняття дитини має зумовлюватися не пасивністю вихователя, а його зверненням до внутрішньої активності та можливостей розвитку особистості [6, с. 87].

З метою діагностики рівня сформованості моральної вихованості молодших школярів нами було виокремлено низку критеріїв, а саме: *пізнавальний, емоційно-ціннісний, поведінковий та рефлексивний.* Серед показників *пізнавального критерію* ми виділили такі: а) обізнаність молодших школярів із моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язку; б) усвідомлення значущості моральних понять, норм та

Розділ 2 **Актуальні проблеми навчання, виховання та розвитку учнів загальноосвітньої школи I-III ступенів**

правил для себе; в) уміння використовувати основні моральні категорії в мовленні. З-поміж показників *емоційно-ціннісного критерію* ми виокремили такі: а) наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей; б) глибину та силу емоційних переживань у ситуаціях морального вибору; в) здатність керувати своїм емоційним станом; г) рівень емпатії.

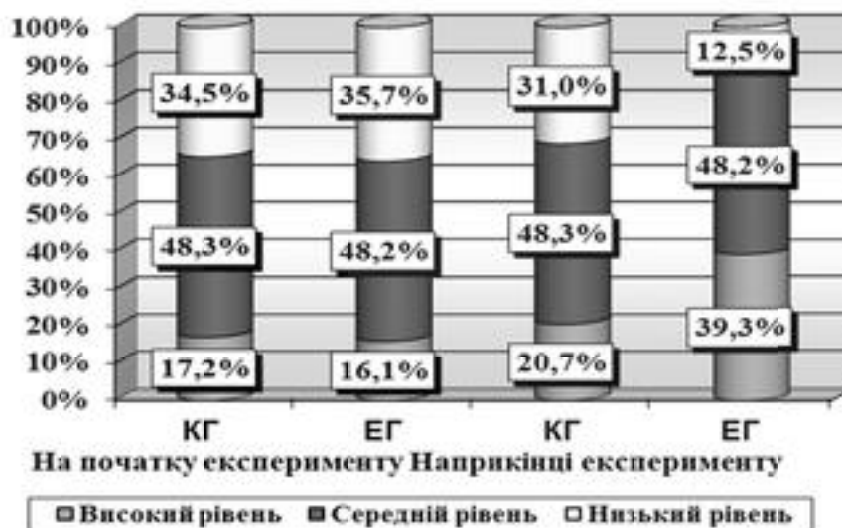

Рис. 1. Динаміка рівнів сформованості в молодших школярів моральної свідомості за пізнавальним критерієм

Дієвість сформованої системи моральних знань та цінностей виявляється в моральній поведінці особистості, у її вчинках. Отже, *поведінковий критерій* ми схарактеризували за допомогою таких показників: а) реалізація моральних знань та цінностей у діяльності; б) сформованість стійких форм моральної поведінки; в) самостійність і активність у ситуації морального вибору. *Рефлексивний критерій* оцінки моральної вихованості учнів ми схарактеризували за: а) прагненням особистості до самовдосконалення, набуття та розвитку моральних якостей; б) здатністю оцінювати власні дії та вчинки; в) адекватністю самооцінки. Відповідно до повноти сформованості визначених показників можна виділили три рівні моральної вихованості молодших школярів: високий, середній та низький.

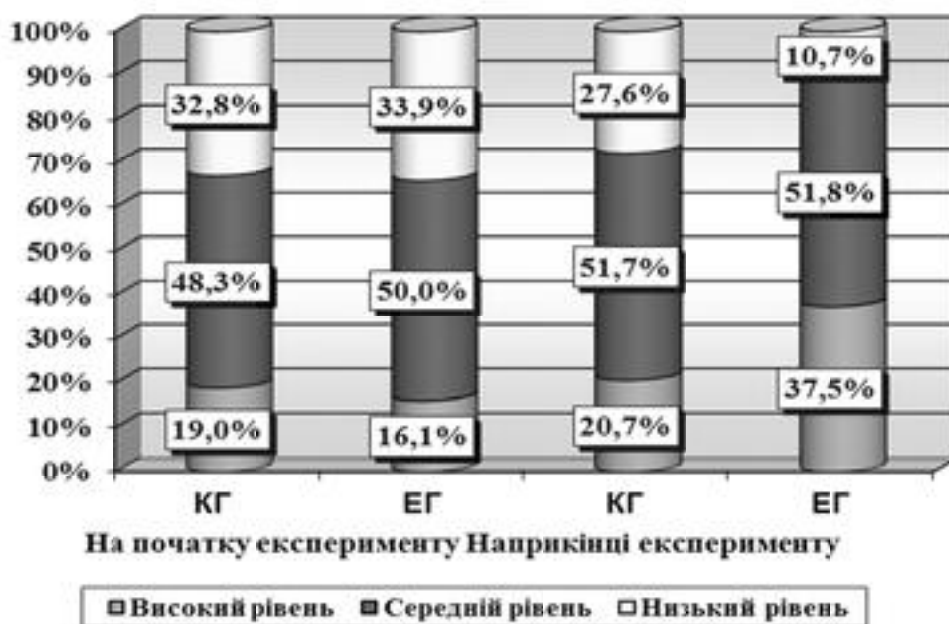

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості в молодших школярів моральних почуттів за емоційно-ціннісним критерієм

З метою перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї та створеної нами методичної моделі формування моральної вихованості молодших школярів, було проведено аналітико-узагальнюючий етап експерименту, який передбачав одночасне проведення контрольного зрізу в експериментальній і контрольній групах.

Даний контрольний зріз здійснювався за допомогою тих самих процедур, що й на діагностичному етапі дослідження й був спрямований на визначення динаміки показників рівня сформованості компонентів моральної вихованості в дітей молодшого шкільного віку. З'ясування їх кількісних і якісних змін здійснювалося шляхом порівняльного аналізу результатів діагностичного та аналітико-узагальнюючого етапів експерименту, а також співставленням одержаних даних із прогнозованими. Про результативність проведеного педагогічного експерименту й ефективність визначених нами педагогічних умов свідчить наявність кількісних змін у контрольній і в експериментальній групі (рис. 1-4).

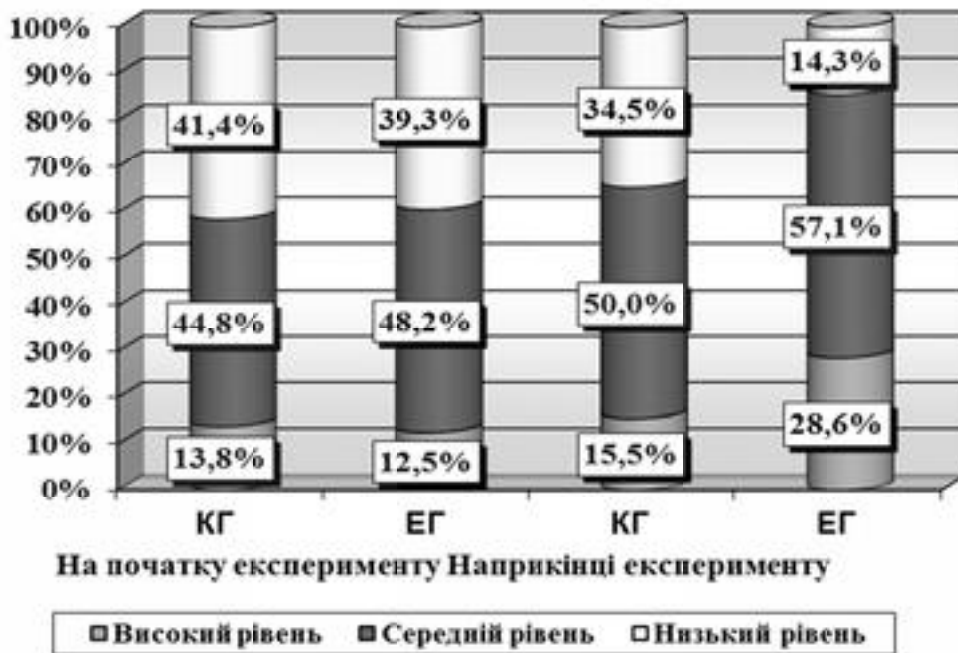

Рис. 3. Динаміка рівнів сформованості моральної поведінки в молодших школярів за поведінковим критерієм

Узагальнення результатів, одержаних під час діагностичного та аналітико-узагальнюючого етапів експерименту, дозволило виявити динаміку рівнів сформованості моральної вихованості молодших школярів за всіма виокремленими критеріями та показниками (рис. 5).

Оскільки обсяг вибірки є достатньо великим ($n > 25$), застосуємо *u*-критерій, який розраховується за формулою [5, с. 121]:

$$u = \frac{\left| W - \frac{n(n+1)}{4} \right|}{\sqrt{\frac{n(n+1)(2n+1)}{24}}}, \text{ де } n - \text{обсяг вибірки, } W - \text{значення критерію Вілкоксона.}$$

$$u = \frac{\left| W - \frac{n(n+1)}{4} \right|}{\sqrt{\frac{n(n+1)(2n+1)}{24}}} = \frac{\left| 22 - \frac{54(54+1)}{4} \right|}{\sqrt{\frac{54(54+1)(2 \cdot 54+1)}{24}}} = 6,204$$

Розділ 2 **Актуальні проблеми навчання, виховання та розвитку учнів загальноосвітньої школи I-III ступенів**

Отримане значення *u-критерію* (6,204) більше за критичне значення $u_{\alpha}(3,28)$ [5, с. 95], що дозволяє відхилити нульову гіпотезу H_0 і вважати, що різниця між показниками сформованості моральної вихованості молодших школярів на початку і наприкінці дослідно-експериментальної роботи є статистично значущою на рівні значущості $\alpha = 0,001$.

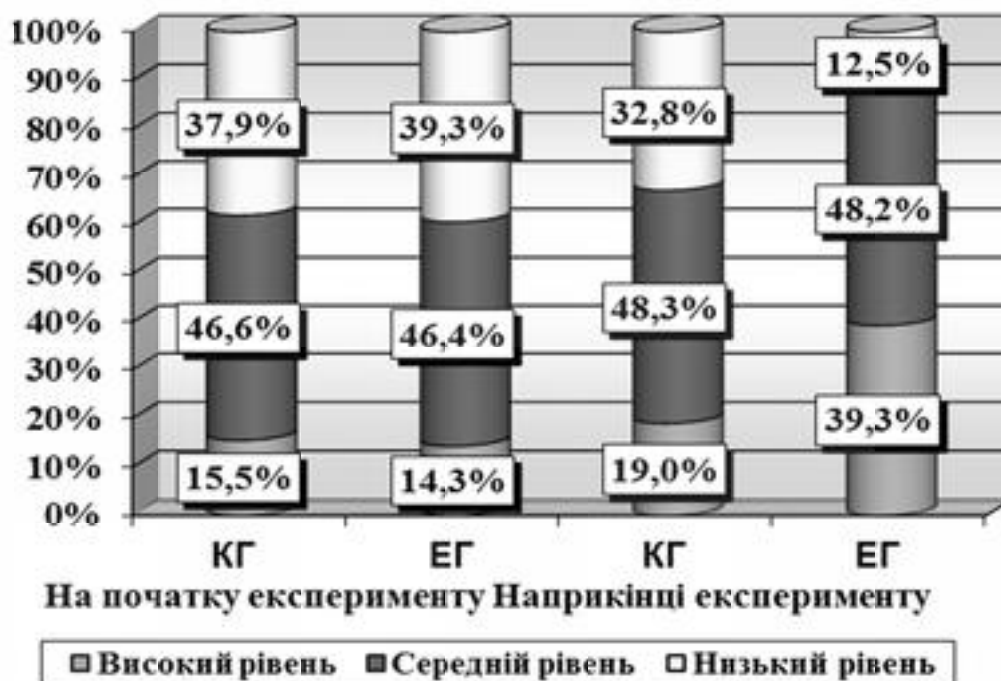

Рис. 4. Динаміка рівнів сформованості у молодших школярів моральних якостей за рефлексивним критерієм

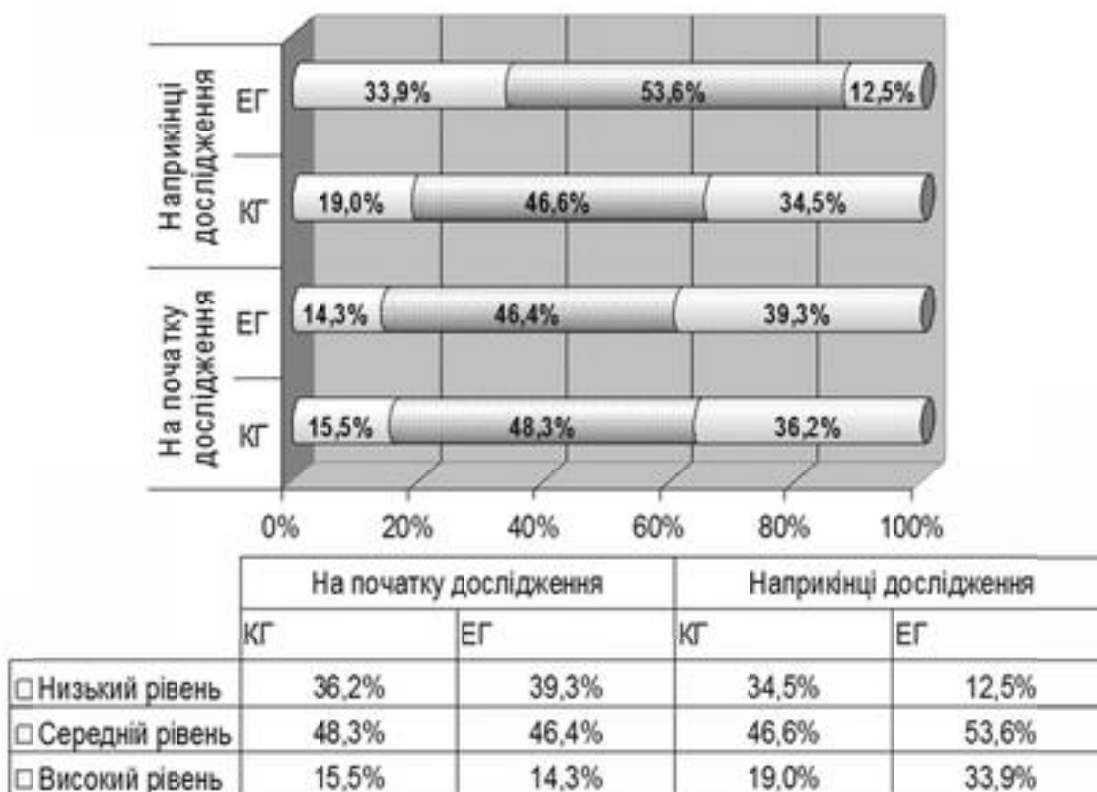

Рис. 5. Динаміка рівнів сформованості моральної вихованості у молодших школярів

За аналогічною процедурою було знайдено значення критерію Вілкоксона для контрольної групи.

$$u = \sqrt{\frac{\left| W - \frac{n(n+1)}{4} \right|}{24}} = \sqrt{\frac{\left| 69 - \frac{26(26+1)}{4} \right|}{24}} = 2,704$$

Як бачимо, отримане значення *u*-критерію (2,704) менше за критичне значення $u_{\alpha}(3,28)$ [5, с. 95], що засвідчує істинність нульової гіпотези H_0 і дає підстави стверджувати, що різниця між показниками сформованості моральної вихованості молодших школярів на початку й наприкінці дослідно-експериментальної роботи не є статистично значущою на рівні значущості $\alpha = 0,001$.

Отже, порівняльний аналіз рівнів сформованості в молодших школярів моральної вихованості за результатами діагностичного й аналітико-узагальнюючого етапів експерименту, довів ефективність виокремлених нами педагогічних умов. Відбулися позитивні зрушення в моральній свідомості, моральних почуттях, моральній поведінці та моральних якостях дітей молодшого шкільного віку, які й підтвердили дієвість та перспективність розробленої нами методичної моделі формування моральної вихованості молодших школярів.

Література:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Крайг Г. Психология развития: Пер. с англ. Н. Малыгиной, Н. Миронова, С. Расева, Е. Турутиной / Под общ. научн. ред. А.А. Алексеева: [Учебник для психологов, педагогов, социологов и др.] – 7-е межд. изд. – СПб.: Изд. Питер, 2000. – 992 с.
4. Мацько Д.С. Аналіз ефективності педагогічних умов формування гуманістичних цінностей майбутніх учителів зарубіжної літератури / Д.С. Мацько // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – Кн. II., Вип. 12 – К., 2008. – С. 376–383.
5. Основы математической статистики: Учебное пособие для ин-тов физ. культ. / Под ред. В.С. Иванова. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 176 с.
6. Петровская Л.А., Спиваковская А.С. Воспитание как общение-диалог / Л.А. Петровская, А.С. Спиваковская // Вопросы психологи, 1987. – №2. – С. 86–89
7. Помиткін Е.О. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини: прогр. роботи з дітьми від 5 до 18 років / Е. Помиткін. – К.: Шк. світ, 2008. – 128 с.
8. Соловйова Ю.О. Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.О. Соловйова. – Х., 2005. – 210 с.
9. Bronfenbrenner U. The ecology of human development. – Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press, 1979. – 330p.

У статті розглядаються педагогічні умови формування моральної вихованості молодших школярів в процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї. Також подані результати аналітико-узагальнюючого етапу дослідження з метою визначення ефективності запропонованих педагогічних умов та виявлення динаміки показників рівня сформованості компонентів моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: педагогічні умови, моральна вихованість молодших школярів, критерії, показники та рівні моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку.

В статье рассматриваются педагогические условия формирования нравственной воспитанности младших школьников в процессе взаимодействия общеобразовательных, внешкольных учебных заведений и семьи. Также представлены результаты аналитико-обобщающего этапа исследования с целью определения эффективности предложенных педагогических условий и обозначения динамики показателей уровня сформированности компонентов нравственной воспитанности детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: педагогические условия, нравственная воспитанность младших школьников, критерии, показатели и уровни нравственной воспитанности детей младшего школьного возраста.

Розділ 2   **Актуальні проблеми навчання, виховання та розвитку учнів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів**

The article examines the pedagogical conditions of developing moral competence of primary pupils in the process of the interaction between comprehensive schools, out-of-school educational establishments and family. It also presents the results of the analytical and generalizing stage of the research with the aim of defining the effectiveness of the suggested conditions as well as analyzing the dynamics of the indicators of the level of development of moral competence components of children of primary school age.

Keywords: *pedagogical conditions, moral competence of primary pupils, criteria, indicators and levels of the development of moral competence of children of primary age.*